

ЕКОЛОГО-ПЛАНУВАЛЬНА ЕТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ІДЕОЛОГІЧНІ УСТАНОВИ

© Вадимов В., 2003

У статті автор досліджує вплив ідеологічних чинників планування і подає своє бачення того, як архітектурно-планувальні рішення мають наблизитись до потреб екології.

Кожне суспільство на різних етапах свого історичного розвитку має свою систему політичних, релігійних, естетичних, філософських поглядів, які й створюють змістовну частину провідної ідеології. В свою чергу Архітектура і Містобудівництво відображають певні ознаки пануючої ідеології, що знаходить своє відображення у типології, стильових характеристиках об'ємної архітектури у функціонально-планувальних системах та способах використання природного довкілля урбанізованих територій. Природне середовище – це своєрідна арена реалізації усяких потреб (у тому числі й ідеологічних) Людини Суспільства, яка відчуває на собі шалений тиск. Якщо ранні форми людських суспільств через різні обставини не мали змоги суттєво впливати на еволюційний хід природних процесів, то сучасні обставини науково-технічного прогресу дали майже необмежені можливості втручання у фундаментальні явища Природи. Сформовані за часи промислової революції соціокультурні стереотипи поширювалися і на архітектуру та містобудівництво, де ставлення до природного середовища сприймалося з точки зору економічних пріоритетів, майже повністю ігнорувалися гуманізовані уявлення про міру та відповідальність за втручання в природні процеси. Наслідки такої поведінки дали свої “плідні” результати: виникли масштабні урбанізовані території з конфліктними зонами, активна взаємодія антропогенних комплексів з природними утворила техносферу, відбулася заміна біогеоценозів на агро-урбоценози та інше. Непередбачуваність і неконтрольованість цих явищ дуже висока: людство зі своїми порівняно невисокими адаптаційними можливостями, першим зазнало на собі високий динамізм і глибину примусових, штучних перетворень навколишнього середовища. Державні інституції різних суспільств, залежно від їх устрою, по-різному проводили свої політичні та ідеологічні доктрини формування природного архітектурного середовища.

Аналізуючи вплив ідеологічних установ на організацію урбаністичного, архітектурного середовища, застосовуючи при цьому серед інших методів, методи функціонального структуралізму, можна отримати достатньо “чисті” від ідеологічних нашарувань результати. Це мусять бути просторові проекції суспільства з його стратифікаційним устроєм на конкретних територіях, із своїми природно-ландшафтними властивостями. Результатами таких досліджень будуть майже дактилоскопічні територіальні відбитки реалізації ідеологічних доктрин. Така досить об'єктивна закономірність притаманна кожному суспільству з ознаками державності, але найрельєфніші ці закономірності в тоталітарних державах.

Що можна констатувати, виходячи з цих закономірностей? По-перше: прояви ідеологічних установ одночасно мають місце на різних ієрархічних рівнях організації території та архітектурного середовища. Виділяються наступні рівні: макротериторіальний – це масштаб

окремих держав, частин світу; мезотериторіальний – це регіони, області, групи районів, окремі значні райони; мікротериторіальний – це саме місто з прилеглою територією, інші населені пункти, містобудівельні ансамблі та окремі містобудівні елементи. Макротериторіальний рівень демонструє наявність екологічних проблем та екологічних криз ще з давніх часів, як прояви реалізації державної політики та ідеології перших державних утворень світу. Не випадково, що ці держави виникли в найсприятливіших у природньому плані умовах, такими територіями для них стали долини великих річок: Нілу, Євфрату, Гангу, Хуанхе, Янцзи, Борисфена та інших. Цей феномен достав назву “річкові цивілізації”. Природокористування тих часів було збалансованим в силу ще незначного техногенного тиску: отримання нових знань, проведення різних культових заходів, господарська діяльність та інше, – проходило більш виважено, але й тут знаходимо прояви кризових явищ. За свідченням стародавнього історика Геродота, у часи скіфської державності береги Дніпра (Борисфена) вкривали значні дубові лісові масиви, у його нижній течії – прекрасні луки; згодом про ці природні комплекси історичні дані не дають ніякої інформації. За часи Київської Русі межі окремих князівств формувалися, враховуючи природні рубежі: Дніпро та його притоки, лісні масиви ставали кордонами. У цей час тут виникали перші природоохоронні закони – “Руська правда” (XI-XII ст.), де були статті” про охорону мисливських угідь. Але, незважаючи на це, при проведенні реконструкції екологічної ситуації Київської Русі, порівняно зі скіфським періодом, площі лісових масивів скоротилися у 1,5-2 рази. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що природне середовище зазнало втручання людської діяльності. Існує безліч таких прикладів із світової історії, але через обмежені можливості, державні утворення Стародавнього світу, проводячи свою політику, були зобов’язані, в якійсь мірі, враховувати особливості навколишнього середовища. В наш час – “переможна” ідеологія перетворення навколишнього природного середовища, перекроювання території під адміністративно-політичні доктрини, дала свої наслідки.

У територіальних межах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік практикувалося примусове переселення народів, директивним шляхом створювалися штучні елементи розселення, з’являлися соціально-етнічні бандустані (такі, наприклад, як на Далекому Сході автономія з центром Біробіджан), створювалися режимні зони із специфічною формою контрольованого розселення (ГУЛАГи). Таке зневажливе ставлення до проблем розселення від загалом усієї системи на макротериторіальному рівні до окремої людини демонструє не тільки Радянський Союз. Достатньо згадати так звану доктрину створення “життєвого простору”, яку опанувала ідеологія Німеччини часів Другої світової війни. На території України після 1917 року, проводилися заходи з перебудови адміністративно-територіального устрою. Декретом РНК від 27 січня 1918 року, у документах НКВС кінця 1918 року були прийняті рекомендації формування адміністративно-територіальних одиниць. До 1921 року територія України поділялася на дев’ять губерній, у 1923 році було виділено ще три губернії. У період з 1925 по 1928 роки територія республіки поділялася на 42 округи. Це було викликано необхідністю проведення колективізації шляхом наближення владних структур до територій. До кінця 1930 року, по завершенню масової примусової колективізації на Україні, округи відмінені. Сучасний трьохрівневий поділ: область, адміністративний район, міська (селищна) рада – були закріплені конституцією 1936 року. В 1937 році в Україні нараховувалося сім областей, під кінець 1939 р. – вісім. В умовах тоталітарного режиму ідеологічні, управлінські установи проходили через усі сфери економічної, соціальної, культурної діяльності суспільства, а також і в архітектурі. Кількість територіальних об’єктів, які потребували контролю та управління все збільшувалася. При цьому важливим слід вважати функціональну структуру партії. Кількість партійних структур вищого рівня – обкомів

партії, – з секретарями обкомів – основними провідниками ідеологічних, політичних, економічних доктрин, мала бути збалансованою. При цьому кількість обкомів не повинна бути малою, так як це становило б загрозу для влади центральних органів (ЦК), з другого боку велика кількість обкомів створювала б проблеми управління ними з боку ЦК. Враховуючи ці обставини, в 1954 році кількість обкомів становила 24 – саме такою кількістю областей. Однак цей баланс залишався дуже нестабільним. З початку 50-х років розпочалася робота з реформування народно-господарської галузі, розпочалися масштабні роботи щодо створення каскаду водосховищ на Дніпрі, які суттєво змінювали обличчя природного довкілля. Проведення відповідної ідеології потребувало реформування територіального устрою республіки. Вже в середині 50-х років створено сім раднаргоспів, але ці новачки вступали в протиріччя з самою ідеєю провідної ролі партії у суспільстві. Раднаргоспи поступово реформувалися, на території України виникло 25 областей. Аналізуючи досвід України в питаннях територіального устрою можна зробити такий висновок: врахування економічних, природних, соціальних факторів було замінено ідеологічно-політичними установами, які в останні часи стали провідними. Доречно тут навести приклад з історії Союзу про розробку “проекту віку” – зміни напрямку частини стоку великих річок Сибіру, який не був реалізований. Але реалізувалися інші проекти, в основі яких лежало більше політичних та ідеологічних мотивів, ніж економічних та екологічних розрахунків. Такими слід вважати проекти розміщення на території республіки атомних електростанцій, без розробки відповідних екологічних досліджень стосовно доцільності цих екологічно небезпечних об’єктів. Так само, своєчасно не було враховано наслідків утворення величезних водосховищ на Дніпрі та створення на його берегах могутніх індустріальних монстрів. Рациональне природокористування, на жаль, не стало провідною ідеологією України сучасного періоду: від недавніх часів залишились проблеми, які, внаслідок скрутного економічного стану, чекають свого рішення на макротериторіальному рівні. Пріоритет відомчо-галузевих інтересів, диктат пануючої ідеології призвели до катастрофічних наслідків для природи і людини, до кризи в середовищі її проживання. Практично не знижується питома вага (71%) виробництва засобів виробництва, 30% в її галузевій структурі займають ресурсоємкі й екологічно небезпечні підприємства паливно-енергетичного, металургійного і хіміко-лісового комплексів; сьогодні всій сфері економіки характерні стан стагнації і загального спаду виробництва. Населені пункти відстають від стандартів розвитку соціальної інфраструктури, продовжується зростання великих міст при загальному зниженні чисельності населення, особливо в малих і середніх містах.

На мезотериторіальному рівні, на рівні регіонів і областей активно проводилося формування гігантських територіально-виробничих комплексів, з домінуючим пріоритетом виробництва над розселенням, над природним довкіллям. Таким, наприклад, став економічний регіон Придніпров’я, де сконцентровано більше половини міського населення республіки. Індустріальні пейзажі з деформованим природним ландшафтом створюють екологічно небезпечні зони розселення з високим рівнем онкологічних захворювань, з високим рівнем смертності (у республіці зараз цей показник перебільшує показник народжуваності). Аграрні райони мають найвищий відсоток розорюваності ріллі в Європі, при цьому відсоток зелених насаджень один з найнижчих. Відсталі аграрні технології дали високу хімічну забрудненість земель, малих річок та ін. Так, провідна ідеологія розвитку важкої промисловості (групи А) та екстенсивна форма розвитку сільського господарства отримала територіальний відбиток на рівні районів у вигляді проблемних зон з кризовими явищами.

На мікротериторіальному рівні, на рівні формування міського середовища також можна навести численні приклади з вітчизняного та закордонного досвіду впливу ідеологічних

установ на планувальну організацію архітектурного середовища. В цілому прогресивна ідея будівництва "соціста" була перетворена на будівництво житлових районів при заводах та фабриках. Тут доречно зробити акцент на тому, що в наших умовах ідеологічні установи мали подвійну мораль: для широких верств населення та вузького елітного кола. Широкі верстви отримали планувальну організацію архітектурного середовища у вигляді мікрорайонів з типовим архітектурним обличчям, а елітні групи населення отримали "царські села", які є майже в усіх обласних центрах.

Крім територіальної ієрархічності впливу ідеологічних установ можна констатувати те, що зростання використання різноманітних ресурсів у тому числі природніх. При цьому ця закономірність має прямопропорційний характер. Чим більший тиск ідеологічних установ тоталітарних держав, тим більша потреба у ресурсах, необхідних для їх реалізації. Звісно, що ресурси можуть бути вичерпані.

Характер впливу на планувальну організацію архітектурного середовища може бути у діапазоні від еволюційних процесів до революційних катаклізмів. При цьому важливе значення має розвиток соціальних інституцій суспільства, його загальна гуманізованість. Історики науки, філософи, висвітлюючи досягнення світової думки, надають перевагу тому чи іншому періодові розвитку суспільства, але вони єдині в тому, що демократичні державні утворення, з пріоритетом гуманістичних начал, вираженіше ставляться до природнього середовища, до проблем розвитку та збереження архітектурного середовища.

Ставлячи риторичне запитання: чи можливо професійними методами впливати на зазначені закономірності, ми можемо, відкидаючи можливість радикальних змін у пануючій державній ідеології, відповісти: так, у певній мірі. При цьому вектор зусиль слід спрямувати у стосовність, яка виникає між суб'єктом і об'єктом проектування організації архітектурного середовища. Гуманізація сфери проектування може дати плідні результати. Ретроспективний погляд у минуле дає приклади проектів, які несли в собі позитивний заряд гуманності. Це перші проекти радянських часів (20-ті роки) Леонідова, Мільютіна, Ладовського, Ель Лисицького, Крутікова та інш. Це і пізніші проекти представників Афінської хартії. Проектна діяльність, методологія проектування стали предметом пильної уваги особливо з початку 60-их років ХХ-го століття, при цьому саме поняття проектування отримало дуже широке трактування. Проектування ставало інтелектуальною і дієвою можливістю, здатною, здавалося, на рішучі зміни в суспільстві, в його ідеології, в його культурі. Проектувалися не окремі предметні об'єкти, а соціальні та соціально-морфологічні системи, застосовувалися кількісні методи і методи програмування з використанням ЕОМ (перспективи розвитку цивілізації, розвитку навколишнього середовища у проектах-прогнозах вчених "Римського клубу"). В містобудівному проектуванні акцент був перенесений на програмування майбутніх умов життя, що дало поштовх футурологічному буму проектування "міст майбутнього" (Солері, Меймон, Фрідман, Доксіадіс, Лежава, Гутнов та інш.), виникло "тотальне проектування". Ейфорія проектування давала уявлення про, начебто необмежені можливості вирішення нагальних питань, наприклад, екологічних, проектування, таким чином стаючи автономною та ефективною сферою інтелектуальної діяльності. Але реальність полягала в тому, що "ідеально" запроєктовані об'єкти повинні були реалізуватися в "неідеальних" державно-суспільних умовах. Хоча в цілому позитивний вплив проектування на різні сфери суспільного життя очевидний, все ж були зроблені деякі прорахунки, в тому числі і в методологічних підходах. Тому загальний злет інтересу до можливостей проектування змінився на песимістичне ставлення через наслідки реалізації проектної діяльності (тут і негативний досвід реалізації нових міст, монотонність уніфікованої архітектури, прорахунки в економічних і екологічних проектах щодо перетворення крупних регіонів, районів та інш.).

Причини такого становища полягають в тому, що недостатньо враховувалися загально-методичні аспекти вивчення проблем довкілля. Інтегративному сприйняттю нашого Універсума, навколишнього середовища, сприяв широкий фронтальний рух наукової думки, який наприкінці XIX століття змінився вузькопредметними науковими дослідженнями. Наукові результати цих досліджень мали певні “прориви” у конкретних галузях, що створювало ілюзію неперевершених досягнень науково-технічного прогресу загалом. Тому науковими засадами проектного буму в своїй більшості стали мало скоординовані між собою дослідження. Кінець XX століття вимогливо ставить питання про необхідності синтезу міждисциплінарних знань, синтезу відносин в оточуючому нас світі, виникла необхідність загального усвідомлення відповідальності озброєного сучасними технологіями людства за свою поведінку в довкіллі. У XX столітті є приклади наукових досліджень, які мають загальнопланетарну цінність, це – наукові праці В.І.Вернадського, А.Д.Тойнбі, які доводять необхідність інтегративного узагальнення суспільної думки. Друга половина, кінець XX століття дала світові наукові дослідження, які вивчають поведінку дуже складних систем (Г.Хакен, І.Пригожин, І.Стенгерс і ін.), що зробило можливим узагальнення різних природних явищ під новим кутом зору.

Таким чином проектування має можливість повернути собі імідж важливої інтелектуальної сфери діяльності вже сьогодні, використовуючи нові наукові результати. Але діюча система проектування в багатьох державах майже не сприймає прогностичне проектування як таке, що впливає на реальну практику перетворення оточуючого середовища, не надається належної уваги і питанням співвідносин між суб’єктом та об’єктом проектування. Особливо гостро стоять питання проектування в країнах колишнього Союзу, не винято і Україна. Корінна перебудова соціально-економічного життя України, при підвищеному рівні соціальних і екологічних критеріїв розвитку, потребує щоб прогнозування розвитку йшло не від галузей і від ідеологічних установ, а від території, від її ресурсних можливостей, екологічної ситуації, життєвих потреб людей. Відсутність цивілізованих умов для інвестиційних процесів звели до мінімального рівня об’єми проектування в різних сферах, в тому числі і в містобудуванні та архітектурі. Залишилася ще з радянських часів структура законодавчої бази проектування, яка майже не враховує регіональні відмінності територій, конкретних населених пунктів, міст (тобто об’єктів). Діюча система – це своєрідна індульгенція для проектувальника (тобто суб’єкта): загальнодержавні директиви, містобудівельні та архітектурні нормативи, правила мають вигляд кінцевих кількісних чинників, визначаючих, “що і як потрібно робити”. Таки чином дещо усувається питання особистої відповідальності суб’єктів проектної діяльності.

Але реалії нашого часу й ідеологічні державні установи, продиктовані умовами руйнівних процесів у суспільстві, в сфері економіки, науки, освіти – не можуть зняти відповідальності за стан навколишнього середовища, складовою частиною якого є архітектура. Як видно, ще з стародавніх часів, існування людства тісно пов’язане із станом довкілля, вибираючи найпривбливіші території (такі як річкові долини). Створюючи на них свої оселі, людство зворотнім чином впливало на формування середовища, на його екологічний стан. Діалог Людини та навколишньої Природи триває і триватиме при різних ідеологічних установах різних держав. Оцінка рівня цього діалогу залежить від етики поведінки людства в навколишньому середовищі. В коло загальнолюдських цінностей входять на рівні духовних і природні цінності. Тому проектна діяльність, яка має суттєвий вплив на стан природного та архітектурного середовища, повинна мати етику проектного процесу. На сьогоднішній день у нашій державі йде процес законотворення, який стосується і сфери проектування. Принято Закон України “Про

основи містобудування”, готуються закони “Про архітектурну діяльність”, “Про територію”. Вони повинні зробити процес практичної діяльності, процес співвідношення суб’єкта та об’єкта проектування врегульованішим. Але в той же час ігнорується послідовна законодавча забезпеченість усіх трьох рівнів (макро-мезо-мікро) структурної побудови території, тількино з’являється загальнодержавні вимоги та місцеві правила забудови міст, в яких не знайшлося місця для етики самого процесу проектування. Найголовніше, що можна констатувати, це те, що не відбувається гуманізація сфери проектування. Як можна сподіватися на те, що з’являться приклади гуманної проектної продукції, реалізовані в навколишньому середовищі, коли сам процес проектування будується на технологічних, технічних, економічних, політико-ідеологічних засадах, мало враховуючи унікальність і неповторність кожного природного комплексу, кожної конкретної території. Тому потрібна розробка еколого-планувальної етики як кодексу взаємовідносин між проектувальником (суб’єктом) та природним, архітектурним середовищем (об’єктом). Еколого-планувальна етика сприятиме гуманізації процесу проектування. Структура і зміст етики будуватимуться на принципах заперечень, пріоритет буде за якісними характеристиками і чинниками. Впровадження еколого-планувальної етики сприятиме зниженню впливу тимчасових, викликаних політичною мотивацією, ідеологічних установ, перевага буде віддана вічноіснуючим правилам і нормам поведінки Людини в Природі. Це сприятиме формуванню архітектурного середовища, яке не буде негативно впливати на природне довкілля. Важливим кроком розробки еколого-планувальної етики слід вважати розробку виділених територіальних структурних рівнів (макро-мезо-мікро) і відповідних до них кількісних чинників, які б відображали регіональні специфічні особливості. Такі чинники стали б змістом регіональних правил проектування та забудови (регіональний зонінг-план, зонінговий кодекс), які територіально охоплювали б окремі регіони, адміністративні області (мезотериторіальний рівень). На рівні окремих населених пунктів, міст (мікротериторіальний рівень) правила забудови (зонінг-план), демонструючи відповідність, давали б подальшу деталізацію специфічних територіальних умов. Слід вважати необхідною наявність пов’язуючої вертикалі – еколого-планувальної етики.

Архітектурне середовище, побудоване із застосуванням еколого-планувальної етики, поверне людство до гуманного природного довкілля, до вічного джерела Знань і Духа.